

E-Makale

ABD Ve AB'nin Türkiye Politikasının Merkezine Demokrasi ile İnsan Haklarının Alınması

Yazan Gönül Tol

Heinrich-Böll-Stiftung, Temmuz 2021

Yazar Hakkında

Gönül Tol Ortadoğu Enstitüsü (Middle East Institute, Washington) Türkiye Programının kurucu direktörü ve Frontier Europe Initiative'de kıdemli araştırmacıdır. Aynı zamanda Washington Üniversitesi bünyesindeki Ortadoğu Çalışmaları Enstitüsü'nde (Institute for Middle East Studies) konuk öğretim üyesidir. National Defense University bünyesindeki College of International Security Affairs'de Batı Avrupa'daki İslamcı hareketler, Türkiye, dünya siyaseti ve Ortadoğu üzerine dersler vermektedir. Türkiye-ABD ilişkileri, Türkiye iç ve dış politikası ile Kürt meselesi hakkında yayınları vardır. Medyada yorumlarıyla sıkça yer alır.

ABD Ve AB'nin Türkiye Politikasının Merkezine Demokrasi ile İnsan Haklarının Alınması

Jeostratejik endişeler önemini korusa da tek gündem maddesi olmamalı

Türkiye'nin insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasideki gerilemesi hakkındaki düşünceler, Türkiye-ABD ilişkilerinde on yıllardır uluslararası güvenlik kaygılarının gerisinde yer aldı. Soğuk Savaş, izleyen on yılların ikili ilişkilerinin parametrelerini de tayin belirlemiştir. ABD, Türkiye'yi jeostratejik önemi ve güçlü ordusu nedeniyle yeri doldurulamaz bir müttefik olarak gördü ve Ankara'yı zayıf insan hakları karnesine, demokratik yetersizliklerine ve hatta askeri darbelerine müsamaha gösterileceğine, zaman zaman da arka çıkılacağına inandırdı. Bu güvenlik odaklı Soğuk Savaş zihniyeti Soğuk Savaş bittikten sonra da geçerliliğini korudu. ABD Başkanı George W. Bush'un, 2003'teki Irak işgali sonrasında Türkiye'den Müslüman demokrasisi timsali olarak övgüyle bahsetmesi, demokrasi ve hukukun üstünlüğü meselelerinin ikili ilişkilerde daha fazla önem arz edeceğine dair beklenti yaratmış olsa da, nihayetinde bunlar jeostratejik kaygıların gerisinde kaldı. ABD'nin Ortadoğu'daki angajmanlarında ve "Teröre Karşı Savaş"ında Türkiye'nin desteğini alması, Türkiye-ABD ilişkilerindeki Soğuk Savaş mutabakatının devamlılığını sağladı.

Biden'in başkanlığı, Washington'un düşünme biçimine neredeyse 80 yıldır hâkim olan Soğuk Savaş zihniyetinin değiştirilmesi için benzersiz bir fırsat sunuyor. Artık ülkenin otoriter dönüşümüne daha çok dikkat eden farklı türden bir Türkiye-ABD ilişkisinin mümkün olduğuna dair her zamankinden daha iyimser bir hava var. Bu jeostratejik kaygıların önem arz etmediği anlamına gelmiyor, ediyorlar da, ancak iki taraflı gündemin yegâne meselesi olmak zorunda da değiller.

Biden yönetiminin bakış açısından Türkiye, biraz sorunlu da olsa, önemli bir NATO müttefiki olmayı sürdürüyor. Rusya'nın nüfuzunu kontrol altına alma ve NATO içinde Trump döneminde sarsılan güveni yeniden tesis etme arayışındaki bir yönetim için en büyük endişe, Ankara'nın Rus S-400 füze savunma sistemini alması. Ankara'nın Doğu Akdeniz'deki agresif politikaları ile Libya ve Suriye'nin kuzeydoğusundaki askeri varlığı da aynı şekilde Washington'un radarında.

Türkiye tarafının kaybedeceği şeyler daha fazla. Trump yönetimi, Türkiye'yi S-400 füze savunma sistemi alımı nedeniyle yaptırımlarla vurmuştu. Donald Trump, Rusya'nın istihbarat ya da savunma sektörleriyle iş yapan devletlere ya da teşekküllere yaptırım uygulama gücü veren Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşılık Verme Yasası (CAATSA) çerçevesinde yaptırım emri verdi. Trump'ın yaptırımlarının hedefinde Türkiye'nin savunma tedarik kurumu ve kurumun birçok üst düzey yetkilisi vardı. Birçok kişi başta yaptırımların sembolik olduğu, Türklere bir mesaj vermek için tasarlandığı ve Türkiye'nin savunma sektörüne zarar vermeyeceği düşüncesindeydi.¹ Gerçekte ise, Ankara yakın zamanda NATO müttefiki ABD'yi yaptırımları kaldırması konusunda ikna etmediği takdirde, Türkiye'nin savunma sanayisi büyük zarar görecek. Türkiye yaptırımlardan kurtulmak için bir orta yol bulmak için çabalarken ABD, füze savunma sisteminin Türkiye topraklarından kaldırılması haricinde bir çözüme yanaşmıyor ve Ankara istikametini değiştirmedeği takdirde daha sert yaptırımların geleceğine dair gözdağı veriyor.

Ne var ki Ankara'nın kaygılandığı tek mesele S-400 yaptırımları değil. Türkiye'nin devlet bankalarından Halkbank, Manhattan'daki bir federal mahkemede İran yaptırımlarını delmeye

¹ Natasha Turak, "Turkish markets shrug off softer-than-expected U.S. sanctions", *CNBC*, 15 Aralık 2020. <https://www.cnbc.com/2020/12/15/turkish-markets-shrug-off-softer-than-expected-us-sanctions.html>.

yönelik milyarlarca dolarlık bir oyuna karışmakla suçlandı. ABD savcılarını bankayı, petrol gelirlerini önce altına sonra nakde çevirip İran'a milyarlarca dolarlık kısıtlı kaynak transferi konusunda yardım etmekle ve en az 1 milyar dolarlık bir meblağı ABD finansal sistemi içinde aklamakla itham ettiler. Ankara, bankanın Türkiye'nin halihazırda zorda olan ekonomisini yaralayacak büyük bir para cezası almasından endişeli. Daha da önemlisi, iddianamenin hedefinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve yakın çevresinin de olması. İddianamede yer aldığı şekliyle, "Zarrab'ın talebiyle, Türkiye o dönemki başbakanı ve aralarında sonradan ülkenin bakanlar kurulunda farklı görevler üstlenen girecek bir akrabasının da bulunduğu görev arkadaşları, HALKBANK'a bu oyunun sürmesi yönünde talimat vermiş, HALKBANK da kabul etmiştir." Cumhurbaşkanı Erdoğan açısından bu oyunun içinde yer aldığı iması, bankanın alabileceği para cezasından çok daha büyük bir baş ağrısı.²

Türkiye açısından tehlike teşkil eden tek şey ABD yaptırımları da değil. Avrupa Birliği (AB) de Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki agresif adımları karşısında yaptırım tehdidinde bulundu. AB Türkiye'nin en büyük ticari ortağı olduğu için, muhtemel bir yaptırım Türkiye'nin ekonomisini daha da kötüye götürecektir. Biden yönetimi, Türkiye'nin taviz vermeye gönüllü görüldüğü bir dönemde AB'nin yaptırım uygulamaması konusunda ısrarcı oldu. Bütün bunlar gücü azalan bir Erdoğan'a işaret ediyor, bu durum da Washington'un gözünden kaçmıyor.

Türkiye'nin ABD'nin stratejik çıkarları için vazgeçilmez bir müttefik olduğu yönündeki Washington anlatısı, yerini yavaş yavaş daha temkinli bir değerlendirmeye bırakıyor. ABD'li yetkililer, NATO müttefikleri olarak Türkiye'nin arz ettiği önemin altını çizmeyi sürdürüyor olsa da, ABD'nin ülke içindeki şartlarının, değişen önceliklerinin ve Türkiye'nin problematik dış politikasının Washington'u Ankara'yla ilişkilendirme biçiminde değişime zorladığını alenen olmasa da kabul ediyorlar.

Bu değişimin en göze çarpan göstergesi, Başkan Biden'ın koltuğa oturmasının ardından Osmanlı askerlerinin gerçekleştirdiği toplu katliamın üstünden bir yüzyıldan fazla zaman geçtikten sonra Ermeni Soykırımı'nı resmen tanıması oldu. Önceki ABD başkanları seçim gezilerinde soykırımı tanıyacaklarına dair vaatlerde bulunup önemli bir NATO müttefikini karşılıklarına almaktan ve ABD'nin stratejik çıkarlarını tehlikeye atmaktan kaçınmak adına sözlerinden dönmüşlerdi. Kongrenin bu yöndeki çabalarına rağmen önceki yönetimlerde bulunan pek çok kişi "Türkiye'yi kaybetmek"ten ve Türkiye'nin tepki olarak neler yapabileceği konusunda endişeleniyordu. Ama duruma artık böyle değil. Biden'ın Ermeni Soykırımı'nı tanımmasının ardından Ankara, Washington büyükelçisini geri bile çağırmadı, ki bu da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın elinin zayıfladığı yönündeki görüşü pekiştirmiş oldu. Aslında Erdoğan, bütün o sert Batı karşıtı retoriğine rağmen, Biden seçildiğinden bu yana Avrupa Birliği ve ABD karşısında yatıştırıcı bir ton sürdürdü. Kötüye giden ekonomiden, daha bütünleşik bir muhalefete, dış politika cephesinde daha yalnızlaşmış bir pozisyona, karşısında içeride ve dışarıda bir dizi sorun varken, agresif dış politika yaklaşımında tersine dönüş de zaruri hale geldi. Bu yeni dinamik, Biden'ın Ortadoğu'ya tanınan önceliği azaltmasıyla da birlikte, ikili ilişkilerdeki Soğuk Savaş zihniyetini nihayet sona erdiriyor.³

Biden'ın dış politikasının merkezine insan hakları ve demokrasiyi koyma yönündeki taahhüdünün bu yeni anlayıştaki payı yadsınamaz. Erdoğan'ın muhalefete getirdiği kısıtlar karşısında Biden yönetiminin sesi, Trump yönetiminin aksine daha çok çıkıyor. Yakın zamanda gerçekleştirdiği bir gezide ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Wendy Sherman, Türkiye sivil toplumuyla bir araya geldi, Erdoğan'ın İstanbul Sözleşmesi'nden (kadınları

² Kelly Bjorklund, "Trump's Inexplicable Crusade to Help Iran Evade Sanctions", *Foreign Policy*, 9 Ocak 2021. <https://foreignpolicy.com/2021/01/09/trump-help-iran-evade-sanctions-turkeyhalbank/>.

³ Natasha Bertrand ve Lara Seligman, "Biden Deprioritizes the Middle East", *Politico*, 22 Şubat 2021. <https://www.politico.com/news/2021/02/22/biden-middle-east-foreign-policy-470589>.

şiddete karşı korumaya yönelik uluslararası bir sözleşme) çekilme kararını eleştirdi ve Türk hükümetini hukukun üstünlüğünü tanımaya çağırdı. Biden yönetiminin insan hakları, hukukun üstünlüğü ve Türkiye demokrasisine yaptığı vurgu bir değişimin habercisi. Yine de ABD'nin yapabileceği ve yapması gereken daha çok şey var. Önceki ABD yönetimleri "Türkiye'yi kaybetmekten" korkuyordu, ama Washington için Türkiye sadece yönetici elitlerden ibaret görünüyordu. Ama artık "öteki Türkiye"yi, yani ülkenin derinleşen toplumsal, siyasal, ekonomik problemlerini muazzam hükümet baskısına rağmen dile getirme potansiyeli taşıyan Türkiye sivil toplumunu hesaba katma zamanı geldi.

Biden'in başkanlığı, ABD ile Türkiye'nin iç politikalarında kritik bir dönemeçte duruyor. ABD'nin kendisi de Başkan Trump döneminde demokratik anlamda geriledi. Saygın küresel demokrasi indeksleri, ABD demokrasisinin 2016'dan beri aşındığını gösteriyor.⁴ Biden, Amerikan demokrasisini, hukukun üstünlüğünü onarma ve dünya çapında insan haklarını, demokrasiyi geliştirme vaadinde bulundu. Erdoğan ise demokratik normları ve insan haklarına yönelik önlemleri görülmedik ölçüde parçalamakla meşguldü. Erdoğan'ın otoriterliği büyüdükçe, Türkiye toplumunun ülkenin AB üyeliğine olan desteği de artıyor. 2020 Aralık'ında gerçekleştirilen bir kamuoyu yoklamasına göre, Türkiye'nin AB üyeliğine destek yüzde 60. Bu da Türkiye halkının çoğunluğu için Batı'nın liberal demokratik değerlerin ve refahın temsilcisi olduğunu gösteriyor.⁵ Washington'un kaybetmemesi gereken bir Türkiye varsa, o da bu Türkiye.

Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları durumu

Türkiye demokrasisinde ciddi kısıtlamalar ve sorunlar hiçbir zaman eksik olmasa da, Erdoğan'ın "yeni Türkiye"sinde emsali olmayan bir şey var. Ülkenin medyası hiçbir zaman özgür olmadı. Geçmişte ordu haber merkezlerine sıklıkla müdahale etti, gazeteciler "terörü destekledikleri" gerekçesiyle hapsedildi. Editörler görüşleri nedeniyle medya patronları tarafından kovulurdu. Her zaman otosansür vardı. Gazete patronları, Kürdistan İşçi Partisi'yle (PKK) olan savaş ve İslamcılar gibi konularda ordunun kırmızı çizgilerini aşmamak için adımlarını dikkatle atardı. Yine de medya canlıydı ve rekabet halindeydi. Ordu, generallerin özel önem verdiği bu konular dışında içeriği en ince ayrıntısına kadar kontrol altında tutmazdı.⁶ Gazeteciler, siyasetçileri izler, onlardan hesap sorarlardı. Artık soramıyorlar, artık ulusal anaakım medyanın yüzde 90'ı Erdoğan ve avanesinin kontrolü altında.⁷ En ufak bir eleştiri ya da sakıncalı bir gerçeğin ortaya çıkarılması muhabirin işten atılmasına neden olabiliyor. Türkiye yargısı geçmişte de bağımsız değildi. Seküler elitler tarafından, devlet sekülerizmini ve azınlıklara, özellikle de Kürtlere yapılan muameleyi eleştirenleri cezalandırmak üzere kullanılıyordu.⁸ Yine de hiçbir zaman bugün olduğu kadar

⁴ Steven Levitsky and Daniel Ziblatt, "The Crisis of American Democracy", American Federation of Teachers (AFT), Güz 2020. https://www.aft.org/ae/fall2020/levitsky_ziblatt.

⁵ "Support to Join the EU Stands at 60 percent", *Hürriyet*, 1 Ocak 2021. <https://www.hurriyetdailynews.com/support-to-join-the-eu-stands-at-60-percent-150488>.

⁶ Zia Weise, "How Did Things Get So Bad For Turkey's Journalists?," *The Atlantic*, 23 Ağustos 2018. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/08/destroying-free-press-erdoganturkey/568402/>.

⁷ Zia Weise, "How Did Things Get So Bad For Turkey's Journalists?," *The Atlantic*, 23 Ağustos 2018. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/08/destroying-free-press-erdoganturkey/568402/>.

⁸ Menderes Çınar, "The Militarization of Secular Opposition in Turkey," *Insight Turkey*, Bahar 2010. <https://www.jstor.org/stable/26331443>.

siyasallaşmamıştı.⁹ Hapishaneler Erdoğan'ı eleştirenler ve siyasi rakipleriyle dolup taşıyor. Bir zamanlar seçimlere duyulan güven bile Erdoğan yönetimi altında eriyip gitti.¹⁰

2015 yılında Erdoğan'ın partisi on yılı aşkın bir süre sonra ilk kez meclisteki çoğunluğunu kaybetti. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) koalisyon çabalarının akamete uğramasının ardından Erdoğan, yetkiyi ikinci büyük parti olan ana muhalefet CHP'ye vermektense koalisyon görüşmelerini durdurup erken seçime gitti. Uluslararası gözlemci grupları, ülkeyi Erdoğan'ı denetimsiz yetkiler veren "Türk usulü" başkanlığa götüren 2017 referandumunda hile yapıldığını bildirdi.¹¹ AKP 2019 yerel seçimlerinde, ülkenin finansal lokomotifini İstanbul'da da kaybedince Erdoğan seçimlerin yenilenmesi emrini verdi. Bütün bu etkenler pek çok siyaset bilimcinin Türkiye'yi, seçimlerin düzenli olarak yapıldığı ancak siyasal ve sivil muhalefetin kısıtlamalarla karşılaştığı rekabetçi otoriter rejimler arasında saymasına neden oluyor. Tam teşekküllü otokrasilerin aksine rekabetçi otoriter rejimlerde muhalefet partilerinin iktidar için yarışa girdiği düzenli seçimler gerçekleştiriliyor olsa da, oyun sahası iktidardan yana öyle çarpıktır ki, muhalefet partilerinin kazanma ihtimali neredeyse yoktur.¹²

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın insan haklarına, kişisel özgürlüklere, demokrasiye ve hukukun üstünlüğüne saldırısı benzeri görülmemiş bir seviyeye yükseldi. Ocak ayında yüksek öğrenim üstündeki denetimini artırmak için Türkiye'nin en iyi üniversitelerinden birine rektör atadı. Bu da akademik kadro ve öğrencilerin geniş çaplı bir protestoyla karşılandı. Mart ayı geldiğinde Erdoğan bir gece yarısı kararnamesiyle Türkiye'yi İstanbul Sözleşmesi'nden çıkardı, haksız bir şekilde sözleşmenin "aile değerlerinin" altını oyduğu ve homoseksüelliği teşvik ettiği iddiasındaydı. Ümidi muhafazakâr, mütedeyyin çevrelerin desteğini yanına çekmekti. Kadın cinayetlerinin sayısının arşa çıktığı bir zamanda alınmıştı karar.¹³ Kadın hakları aktivistleri, avukatlar ve muhalif siyasetçiler kararı kınayarak sokaklara döküldü ve Erdoğan'ın meclis tarafından onaylanan uluslararası bir sözleşmeden yasal olarak çekilemeyeceğini öne sürdüler.

Erdoğan'ın Türkiye'yi İstanbul Sözleşmesi'nden çıkarma kararı, ülkenin en yüksek mahkemesinin ülkenin en büyük üçüncü partisi olan, Halkların Demokratik Partisi'ne (HDP) kapatma davası açıldığını duyurmasından iki gün sonra alındı. Savcı ayrıca mahkemenin, yüzlerce kişiye ve parti yetkilisine beş yıllığına siyaset yasağı getirmesini ve partinin hazineden aldığı bütün ödeneklerin kesilmesini de talep etti. Mahkemenin 6 milyon oy alan bir parti için alacağı kapatma kararı, milyonlarca insanın seçme hakkının ihlali anlamına gelecektir. Bütün bunlar, HDP'nin 2015 seçimlerinde Erdoğan'ın partisinin çoğunluğu almasının önüne geçmesinden bu yana meşru Kürt muhalefetine karşı yürüttüğü uzun süreli mücadelenin bir parçası. Mahkemenin kararı, HDP milletvekili ve insan hakları savunucusu Ömer Faruk Gergerlioğlu'nun yıllar önce yaptığı bir sosyal medya paylaşımından dolayı aldığı mahkûmiyet nedeniyle vekilliğinin düşürülmesi kararından kısa bir süre sonra

⁹ Nate Schenkkan, "In Turkish Court, Freedom of Expression is Still Worth Fighting For", *Freedom House*, 16 Ocak 2020. <https://freedomhouse.org/article/turkish-courts-freedom-expressionstill-worth-fighting>.

¹⁰ "Public Trust in Fair Elections Declining in Turkey," *Hürriyet*, 7 Mayıs 2015.

<https://www.hurriyetdailynews.com/public-trust-in-fair-elections-declining-in-turkey-82066>.

¹¹ "Observer Says 2.5 million Turkish referendum votes could have been manipulated,"

Reuters, 18 Nisan 2017. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-politics-referendumobservers/observer-says-2-5-million-turkish-referendum-votes-could-have-been-manipulatedidUSKBN17K0JW>.

¹² Berk Esen ve Şebnem Gümüştü, "Rising competitive authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, 19 Şubat 2016. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01436597.2015.1135732?journalCode=ctwq20>.

¹³ Bethan McKernan, "Murder in Turkey sparks outrage over rising violence against women", *The Guardian*, 23 Haziran 2020. <https://www.theguardian.com/world/2020/jul/23/turkey-outrage-risingviolence-against-women>.

açıklanmıştı. Gergerlioğlu'na verilen mahkûmiyet aslında kendisinin hükümetin insan hakları ihlallerine odaklı çalışmalarına verilen bir karşılıktı.

Türkiye parlamentosu 2020 Aralık'ında İçişleri Bakanlığı'na terör suçlamasıyla karşı karşıya kalan sivil toplum örgütlerinin (STÖ) yöneticilerini değiştirme ve atama yetkisi veren bir yasayı geçirdi. Bu yasayla kitle imha silahlarının yayılmasının finansmanını önleyerek terörizmle mücadele etme bahanesiyle sivil toplum üstündeki hükümet denetimi daha da sıkılaştırıldı. Hükümet, aktivistleri, gazetecileri, siyasetçileri ve sanatçıları susturmak için terör suçlamalarını zaten kullanıyordu. Geçtiğimiz sene bir Türkiye mahkemesi, ikisi Uluslararası Af Örgütü'nün eski yöneticileri olan dört insan hakları aktivistini terör suçlamalarından mahkûm etti.¹⁴ HDP'nin eski eşbaşkanı başta olmak üzere, yüzlerce HDP üyesi benzer suçlamalarla parmaklıklar ardında. Sivil toplum örgütlerinin her yıl teftiş edilmesinin önünü açan ve özellikle yabancı kurumları hedef alan yeni yasayla STÖ'lerin sesinin iyice kısılması ve temel hakların sökülüp alınması hedefleniyor.

Türkiye'nin sivil toplumu hâlâ önem arz ediyor mu?

Pek çok gözlemci, Erdoğan'ın rekabetçi otoriter rejimi altında kayda değer bir sivil katılımın mümkün olmadığı görüşünde. Gelgelelim, Erdoğan'a karşı en büyük halk protestolarının patlak verdiği 2013'ten bu yana yurttaşlık sahasında muammalı bir dinamik su yüzüne çıkıyor.¹⁵ Türkiye'de sivil toplum Erdoğan tarafından ciddi şekilde baskı altında tutulurken, bir yandan da hem sayıca hem de organizasyonların uğraştığı meselelerin çeşitliliği açısından genişliyor. Bu durum, rekabetçi otoriter rejimlerin toplumsal düzeyde rıza ve meşruiyet inşa etme ihtiyacıyla açıklanabilir. Sivil toplumu da işte bu amaçla işe koşarlar. Bir yandan rejime karşı eleştirilerini yüksek sesle dile getirenlere baskı yaparken, diğer yandan hükümetin ajandasının reklamını yapanlara destek sunarlar. Erdoğan da tam olarak bunu yaparak çok çeşitli meseleleri ele alan sivil toplum örgütlerinin çoğalmasına ön ayak oldu. Şu an Türkiye'de eğitim, toplumsal cinsiyet hakları, çevre adaleti, göçmenler gibi toplumsal, ekonomik, siyasi meselelerde savunuculuk yapanların yanı sıra AKP'nin muhafazakâr ajandası doğrultusunda gençlik, kadın ve aile değerleri alanında çalışan toplam 130.000 civarında sivil toplum örgütü bulunuyor.¹⁶

Rekabetçi otoriter rejimlerde sivil toplumun genişlemesini açıklayan bir etmen daha bulunur. Bu rejimlerde resmi siyasal alan daraldıkça, vatandaşlar da hayal kırıklıklarını ifade etmek için yurttaşlık aktivizmine yönelir. Bu da yurttaşlık sahasını muhalefetin son kalelerinden biri haline getirir. Türkiye'de de Erdoğan otoritarizmi arttıkça fikir ayrılıklarını ifade edecek yurttaşlık alanına olan talep de büyüdü ve sivil toplumu yoğun baskı altında bile etkin ve müdahil hale getirdi. Devlet eliyle yapılan engellemelere rağmen sivil toplum aktivistleri, ülkenin büyüyen toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlarını ele alan platformlar kurdu. Konuştuğum sivil toplum aktivistlerinden birinin sözleriyle, "Alaturka başkanlık sistemine geçildikten sonra siyasal alan o denli daraldı ki, sivil toplum daha da önemli hale geldi. Biz de ülkenin ivedi sorunlarına önemli toplumsal bileşenlerle yaptığımız görüşmeler temelinde çözümler geliştiriyoruz. Hükümetin de muhalefetin de bu bileşenlerin söylediklerini duymak için bizimle ilişkilennemeleri gerekiyor." Bir başkası da şöyle söyledi: "Ülkenin muhtelif

¹⁴ Megan Specia, "Turkey Convicts Human Rights Activists on Terror Charges," *The New York Times*, 3 Temmuz 2020. <https://www.nytimes.com/2020/07/03/world/europe/turkey-human-rightsconviction.html>.

¹⁵ Bilge Yabancı, "Turkey's tamed civil society," *Journal of Civil Society*, 19 Eylül 2019. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17448689.2019.1668627>.

¹⁶ "Trends in Turkish Civil Society," *Center for American Progress*, 10 Temmuz 2017. <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2017/07/10/435475/trends-turkish-civil-society/>.

sorunlarına çözüm önermekle kalmıyoruz, çokça ihtiyaç duyulan sosyal sermayeyi sağlıyor, aktif yurttaşlığı teşvik ediyoruz. Mevcut durumun sivil toplum aktivizmine elverişli bir ortam olmayacağını düşünseniz de, otoriter bir rejim altında yurttaşlık değerlerinin serpilmesi harcanan bütün zaman ve çabaya değer.”

Türkiye’de azınlık haklarını savunan gruplardan kadınların istihdama eşit katılımına, Suriyeli mültecilerin entegrasyonuna kadar baskılayıcı meselelerle mücadele etmeye çabalayan pek çok sivil toplum örgütü bulunuyor. Bugünkü kutuplaşmış ortamda, insanların gündelik hayatları için kritik önemdeki meseleler göz ardı edilebiliyor. Hükümetin de meclisteki muhalefetin de önemli meseleler hakkında kamusal tartışma yürütmediği bir ortamda, sivil toplumun çalışmaları daha da önemli hale geliyor. 2019 seçimleri, seçmenleri harekete geçirmede ve oy sandıklarının güvenliğinin sağlanmasında Türkiye sivil toplumunun önemine ışık tuttu. Oyun alanındaki dengesizlik ve Erdoğan’ın seçim sonuçlarını manipüle etme yönündeki geçmiş çabalarına, hatta 2019’daki İstanbul belediye seçiminin tekrar yapılmasına emretmesine rağmen, Türkiye sivil toplumu seçmenleri harekete geçirmek ve oy sandıklarını korumak için yorgunluk nedir bilmeden çalıştı. Türkiye’de şeffaf ve demokratik seçimleri sağlama almak için uğraşan bu sivil toplum örgütlerinden biri de 2014’te kurulan Oy ve Ötesi. Bünyesinde seçimlerde müşahitlik yapmak ve hileleri önlemek üzere eğitim almış binlerce üye bulunuyor.

ABD ve AB yardımcı olmak için ne yapabilir?

Türkiye sivil toplumu çalışmalarını çok zor şartlar altında yürütüyor, demokrasi ve insan haklarını mesele eden örgütler de ülkenin büyük oranda siyasallaşmış yargısı tarafından sıkça hedef alınıyor. Uzun dava süreçlerini atlatanların önüne tehdit olarak sivil toplum aktivistlerinin çoğu zaman aldığı uzun hapis cezaları konuyor. Osman Kavala davası, gün be gün göze aldıkları risklere dair daimi bir hatırlatıcı. Kavala, Türkiye’nin önde gelen sivil toplum aktivistlerinden ve hayırseverlerinden biri. Pek çok yayınevinin kurulması için yardımcı oldu, Türkiye’deki birçok sivil toplum örgütüne destek sağladı. Casusluktan 2016’daki başarısız darbe girişimiyle bağlantılı olarak hükümeti düşürmeye çalışmaya uzanan sayısız suçlamayla dört yıldır parmaklıkların ardında tutuluyor. Bir sivil toplum aktivisti yakın zamanda gerçekleştirdiğimiz bir telefon konuşmasında, “Bu koşullarda çalışmak oldukça güç. Hapse girmesiniz bile, fon ve hayatlarını riske atmaya gönüllü insanlar bulmak için mücadele etmek zorundasınız” diyor. Türkiye sivil toplumunun yardıma ihtiyacı var, uluslararası fonlara bel bağlamış durumda. ABD Dışişleri Bakanlığı 2017 ile 2020 arasında Türkiye’yle ilişkili inisiyatiflere her yıl 165 milyon dolar değerinde dış yardım göndermiş olsa da, bu fonun büyük çoğunluğu mültecilere ilişkin çabalara ve STÖ'lere gitti. Benzer biçimde Avrupa Birliği de, bir ölçüde kendi önceliklerinden dolayı ama daha çok demokrasi, hukukun üstünlüğü, denetim ve denge mekanizmaları gibi çekişmeli konulara değinerek Türk hükümetiyle arasını açmamak için kaynaklarının çoğunu mültecilere ilişkin meselelere tahsis ediyor. Benim görüştüğüm pek çok sivil toplum aktivistine göre ise, uluslararası fon ve desteğe en çok ihtiyaç duyan alanlar tam da ilk sayılanlar. Göçmenlere ilişkin çalışmaları fonlamak hayati olsa da, Batı demokrasi, hukukun üstünlüğü, denetim ve denge mekanizmalarını ele alan sivil toplumu fonlamak için daha çok şey yapmalı. Türkiye sivil toplumu için dışarıdan fon almak da tehlike arz eden bir durum. Türk hükümeti tarafından durduk yere yabancı ülke ajanı olmakla itham edilebilirler.

Türkiye sivil toplumuyla ilişkilenecek önem arz ediyor. Bu ilişkilenemenin başını çeken de ABD hükümeti değil ABD sivil toplum örgütleri olmalı. Ulusal Demokrasi Vakfı (NED), Ulusal Demokrasi Enstitüsü (NDE) ve Uluslararası Cumhuriyetçiler Enstitüsü (IRI), Türkiye sivil toplumunu desteklemek için önemli roller üstlenmiş olsalar da, hükümetin hedef tahtasına

oturmamak için adımlarını dikkatle atmaları gerekiyor. Türkiye'deki sivil toplum grupları finansmanın yanı sıra ABD'li muadilleriyle etkileşim içine girerek de büyük kazanımlar elde edebilirler.

Türkiye sivil toplumuna verilen desteğin, ikili ilişkilerde demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına önemli ölçüde yer veren daha geniş bir ajandanın parçası olması şart. Biden yönetiminin bu meseleler gösterdiği ilgi takdire şayan olsa da, yönetimin bunlara kamuoyu önündeki konuşmalar ve Türkiye'den yetkililerle yapılan görüşmelerin başlıkları arasında da yer vermesi, AB'yi de aynısını yapması konusunda teşvik etmesi gerekiyor. 2015 yılında AB sınırları içine bir milyondan fazla mültecinin girişiyle alevlenen siyasal kriz sebebiyle insan hakları AB'nin Türkiye'yle ilişkilerindeki öncelik listesinin çıkmış görünüyor.

Türkiye ile AB 2016'da Yunanistan'a mülteci ve göçmen akınını yavaşlatmak üzere bir anlaşmaya imza attı. AB liderlerinin Erdoğan'ı göçmen meselesinde yanlarında tutma istekleri ilişkileri transaksiyonel bir hale getirdi. Türkiye'nin insan hakları ihlallerine dair sesi daha çok çıkan Avrupa Parlamentosu haricinde AB, Erdoğan'ın muhaliflerini susturmak için yargıyı kullanma, ifade özgürlüğünü boğmaya ya da sivil toplumu zayıflatmaya yönelik yeni yasalar çıkarma çabaları karşısında büyük oranda sessiz kaldı. AB buna Türkiye'yle "olumlu ajanda" adını verse de, Türkiye toplumunun çoğunluğunun demokratik arzularını göz ardı eden ve Erdoğan'ın otoritarizmine müsamaha gösteren bir ajandaya olumlu demek mümkün değil.

2021 Mayıs'ında görüştüğüm Türkiyeli insan hakları aktivistleri Avrupa'daki kurumların "Erdoğan'la arayı açma" korkusuyla yapılan çalışmalarını desteklemedeki gönülsüzlüklerinden duydukları endişelerini dile getirdiler. Hem ABD hem AB, insan hakları ve demokrasi pahasına jeostratejik çıkarlara öncelik verme fikrini geride bırakmalı. Sonuç olarak, insan hakları, hukukun üstünlüğü, denetim ve denge mekanizmaları konusunda elinden geleni yapmak yalnızca doğru değil, aynı zamanda gerçekçi de. Bu meseleleri Türkiye'yle ilişkilerde öne çıkarmak Batı'nın jeostratejik çıkarlarına hizmet ediyor. Türkiye'nin dış politikada attığı, Batı açısından problematik adımlar, dosdoğru biçimde Erdoğan'ın içeride otoriterleşmesiyle ilişkili. Erdoğan dış politikayı kendi tabanını bir arada tutmak ve iktidarındaki pekişmeyi meşrulaştırmak için kullanıyor. İpleri çektikçe, otoritarizmine gösterilen muhalefet de güçleniyor. Bu da onun dikkati dağıtmak ve kendisine verilen desteğin daha da azalmasını engellemek için daha saldırgan, militarist bir dış politika gütmesine neden oluyor. Dolayısıyla Batı için, Erdoğan'ın ülke içinde neler yaptığı, Türkiye sınırları dışında neler yaptığından daha büyük bir mesele olmalı. Bu sebeple, Washington ve Brüksel Türkiye'ye olumlu bir ajanda geliştirmenin insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarındaki ilerlemelere sıkı sıkıya bağlı olduğunu açıkça dile getirmeli. Uluslararası Basın Kurumu (IPI) ve on beş insan hakları ve ifade özgürlüğü örgütüyle birlikte Avrupa Birliği Zirvesi Başkanı Charles Michel ile Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'e yazdıkları ortak mektupta, temel haklar ve hukukun üstünlüğündeki iyileşmenin AB-Türkiye ilişkilerinin merkezinde yer almasının sağlanması için AB'ye benzer çağrılarda bulundular.¹⁷

ABD'nin de AB'nin de Erdoğan üstünde baskı gücü bulunuyor, özellikle de pandeminin Türkiye ekonomisini iyice kötüleştirdiği bu dönemde. Türkiye'nin turizm endüstrisi, COVID-19 kısıtlamaları nedeniyle milyarlarca dolar kaybetti. Yıllardır süren kötü ekonomi yönetiminin yarattığı tahribat ağır oldu. Yabancı yatırımcılar ülkeden çıkıyor, hayat pahalılığı ve işsizlik yükseliyor, Türk lirasındaki sürekli düşüşün ise önünü alınacakmış gibi görünmüyor. Washington ile Brüksel, Erdoğan'ı muhalif figürlere dönük saldırılarını durdurmaya ve insan

¹⁷ "International groups call on the European Council to strengthen its demands on Turkey," IPI, 23 Haziran 2021. <https://freeturkeyjournalists.ipi.media/international-groups-call-on-the-europeancouncil-to-strengthen-its-demands-on-turkey-to-end-the-backsliding-on-human-rights-andfreedom-of-expression/>.

haklarını desteklemeye zorlamak için ülkenin iç durumundan da faydalanmalı, Türkiye'yle girilecek "olumlu bir ajanda" bu şartlara bağlanmalı. Erdoğan boyun eğdiği takdirde tercihli ticaret anlaşmaları bir teşvik olarak kullanılabilir, eğmediği takdirde ise Türkiye'nin turizm sektörü, turizm hizmetlerinin tedarikine dönük yasaklamaların ya da üye ülkelerin yayımlayacağı olumsuz seyahat raporları gibi yaptırımların hedefi olabilir. Dış borcunu finanse edebilmek, cari işlem açığını azaltmak, bitmiş döviz rezervlerini yenilemek için turistlerden gelen döviz akışına bel bağlamış olan Türkiye'nin turizm sektörünü hedef almak etkin bir araç. 2020 pandemi nedeniyle ülkenin turizm sektörü için ziyadesiyle zor bir yıl oldu. Buradaki kayıplar ülkenin döviz gelirini vurdu ve liranın dolar karşısında ciddi bir değer kaybı yaşamasına neden oldu, Cumhurbaşkanı Erdoğan yabancı para girişini daha da hayati hale getirip Avrupa'nın eline yeni bir koz vermiş oldu.

Sonuç

Son birkaç ayda yaşanan gelişmeler, Türkiye'deki insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi bir dizi alandaki vahim gerilemeyi takip etti. Hem Washington hem Brüksel bu gerilemeleri kabul etse de, Atlantik'in iki yakasında da Batılı liderlere Türkiye'nin stratejik önemine, dış politikasına ve üstlendiği göç dalgasını hafifletme görevine odaklanmaları, Türkiye içinde olanları Türkiye'dekilere bırakmaları konusunda baskı yapan güçlü unsurlar bulunuyor. Bu yaklaşım da "realist" ya da "pragmatist" diye sunuluyor. Ne var ki Türkiye, idealizm ile pragmatizmin buluştuğu güçlü bir vaka olarak arzı endam ediyor. İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü için yapılan baskı yalnızca Batının ideallerine değil, çıkarlarına da hizmet eder. Bu kolay rastlanamayacak tarihi bir an ve Batı bu fırsatın elinden kaçmasına izin vermemeli.